

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

خطائی

شاه اسماعیل صفوی

کلیات دیوان، نصیحتنامه، دیبانه، قوسالار

فارجا شعرلر

رسول اسماعیل زاده

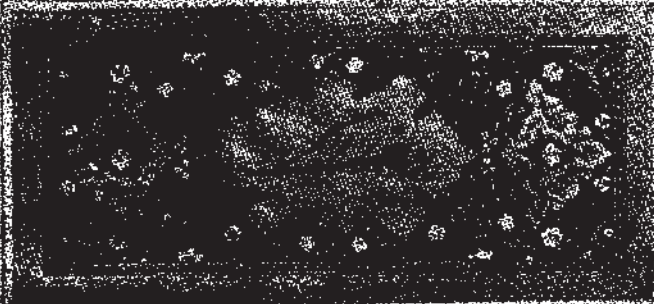
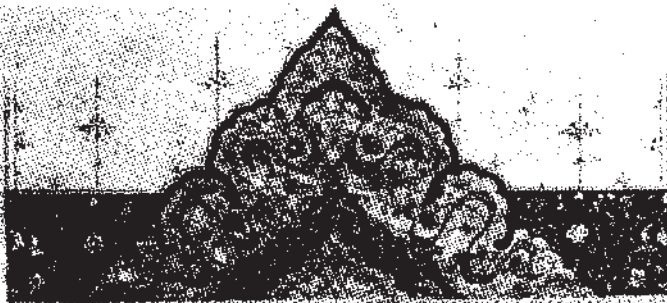

انتشارات بین المللی الهدی
E-mail: alhoda@alhoda.ws
London: www.alhoda.com

خطائی

منم بیر تن ولی جانوم علی دور.
دامار و مدد گزن قانونم علی دور.
منه بو دفتر و دیوان گر کمز،
منوم دفترله دیوانوم علی دور.
منم بیر قطره سو اونون یانیندا،
منوم دریای عمانوم علی دور.
منم یعقوب سرگشته جهاندا،
منوم یوسف کنعانوم علی دور.
بو سؤز "علی" سؤزی دور ای "خطائی"!
منوم بو سؤزده اوستادوم علی دور.

اولا في شهر ربيع الثاني
 في يوم السبت
 في سنة الف و ثمان مائة و ثمان و ستين
 في شهر ربيع الثاني
 في يوم السبت
 في سنة الف و ثمان مائة و ثمان و ستين

ايدهم سواد اولي تيبه و انما هم
 عاجز و اولي كل منكره
 ايدهم سلطان و كره و خدش
 كرم كرمه و كرمه و كرمه
 ايدهم قرب اولي سلطان

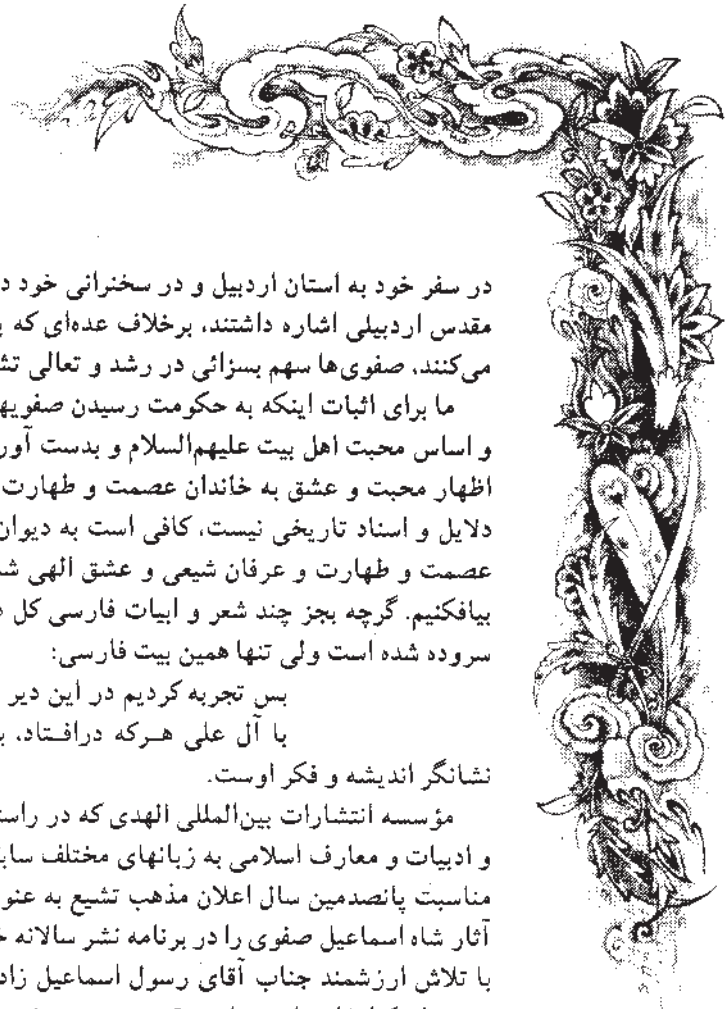
و في شهر ربيع الثاني
 في يوم السبت
 في سنة الف و ثمان مائة و ثمان و ستين
 في شهر ربيع الثاني
 في يوم السبت
 في سنة الف و ثمان مائة و ثمان و ستين

و في شهر ربيع الثاني
 في يوم السبت
 في سنة الف و ثمان مائة و ثمان و ستين
 في شهر ربيع الثاني
 في يوم السبت
 في سنة الف و ثمان مائة و ثمان و ستين

تاریخ شیعه دارای نشیب و فرازهای زیادی است. از دوران اولیه ظهور شیعه که در راستای تداوم اسلام ناب محمدی (ص) بوجود آمد، مورد تاخت و تاز مخالفان و دشمنان اسلام قرار گرفته است. این ظلم و فشار در عرصه‌ای از تاریخ به گونه‌ای بوده است که علمای شیعه و شیعیان با گرایش به سیاست تقیّه توانستند از این گیر و دار و کشتار رهائی یابند. در دوره‌ای از تاریخ شیعه عرصه بر تشیع آنچنان تنگ بوده است که هیچ عالم شیعی نمی‌توانسته است به صورت آشکار اظهار نظر نماید. شرایط سیاسی و اجتماعی در کشورهای ایران و عراق و سایر کشورهای مسلمان طوری نبود که زمینه برای تشکیل یک حکومت شیعی فراهم گردد. ولی با ظهور صفویان که در طول مدت متمادی توانسته بودند معنویت جامعه را رهبری کنند و موقعیت معنوی خوبی در ایران و ترکیه و شامات به دست آورند، با بهره‌گیری از موقعیت خود اندک اندک توانستند مقام و منزلت اهل بیت علیهم السلام را در جامعه مطرح کنند و حتی بوجود آمدن اهل تسنن دوازده امامی در آذربایجان نتیجه تلاش صفوی‌ها بخصوص شیخ صفی بوده است. پس از شیخ صفی جانشینان او شیخ جنید و حیدر زمینه را برای مطرح کردن اصول سیاسی تشیع فراهم کردند که با ظهور شیخ اسماعیل و با ابتکار و تلاش او دقیقاً در پانصد سال پیش اعلان مذهب شیعه بعنوان مذهب رسمی کشور و دولت ایران عملاً به سیاست تقیّه پایان داد و این بار حقیقت به منصف ظهور رسید. آنچه که از تاریخ برمی‌آید آنست که شیخ اسماعیل با گردآوری تمام علماء شیعه به سرپرستی علامه کرکی جلسه‌ای تشکیل داد و حکومت را بر آنان عرضه کرد. علامه کرکی نیز که مجتهد وقت بود گفت: «ما حکومت را پذیرفتیم و آن را به تو تفویض کردیم». بدین ترتیب شاه مشروعیت خود را از ولی فقیه زمان اخذ کرد. اگر حساب بعضی از سلاطین بی‌کفایت این سلسله را جدا کنیم، بقیه در رشد و آبادانی همه جانبه ایران زیر لوای مذهب اهل بیت علیهم السلام تلاش کرده‌اند و الحق که ایران در هر ساحه و زمینه به رشد و شکوفائی رسید و با مهاجرت علمای شیعه از اقصی نقاط جهان بخصوص لبنان به ایران فقه و کلام و معارف شیعه را استحکام بخشیدند و علمائی چون شهید ثانی، شیخ بهائی، مقدس اردبیلی و علامه مجلسی همه در دوران این سلسله توانستند با استفاده از موقعیت و فرصت مناسب فقه و معارف شیعی را گسترش دهند.

همچنانکه رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله العظمی آقای خامنه‌ای

در سفر خود به استان اردبیل و در سخنرانی خود در جمع برگزار کنندگان کنگره مقدس اردبیلی اشاره داشتند، برخلاف عده‌ای که به صفوی‌ها با دید منفی نگاه می‌کنند، صفوی‌ها سهم بسزائی در رشد و تعالی تشیع داشته است.

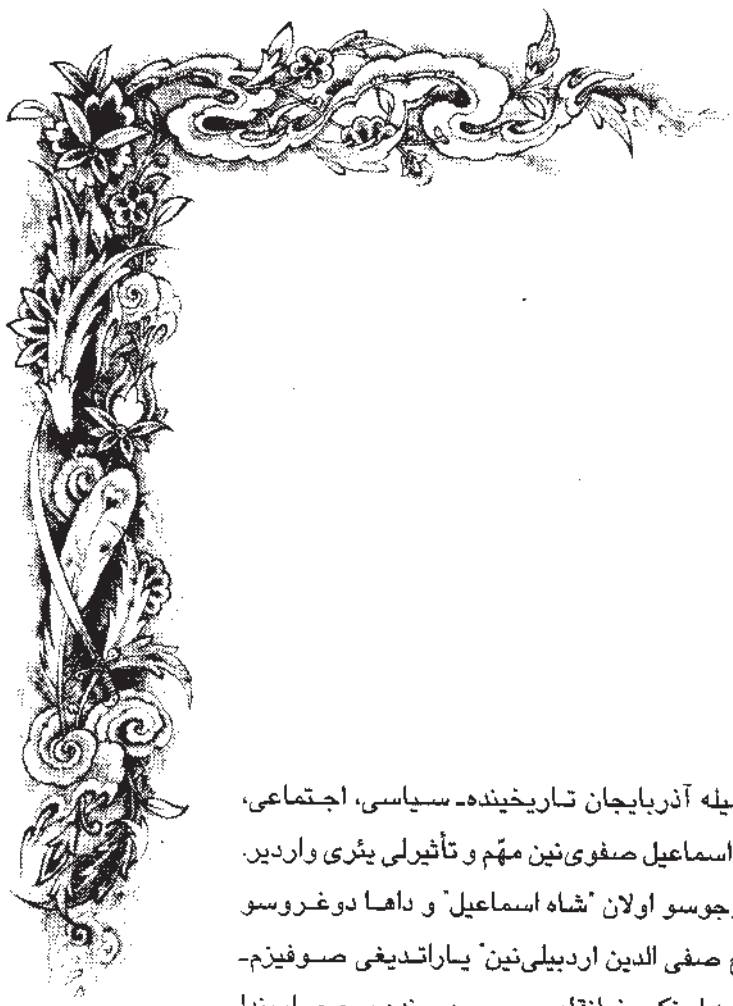
ما برای اثبات اینکه به حکومت رسیدن صفویها توسط شاه اسماعیل بر پایه و اساس محبت اهل بیت علیهم‌السلام و بدست آوردن موقعیت سیاسی از طریق اظهار محبت و عشق به خاندان عصمت و طهارت بوده است، احتیاج به آوردن دلایل و اسناد تاریخی نیست، کافی است به دیوان سرشار از عشق خاندان عصمت و طهارت و عرفان شیعی و عشق الهی شاه اسماعیل خطائی نظری بیافکنیم. گرچه بجز چند شعر و ابیات فارسی کل دیوان به زبان ترکی آذری سروده شده است ولی تنها همین بیت فارسی:

بس تجربه کردیم در این دیر مکافات

با آل علی هرکه درافتاد، برافتاد

نشانگر اندیشه و فکر اوست.

مؤسسه انتشارات بین‌المللی الهدی که در راستای اشاعه فرهنگ، هنر، شعر و ادبیات و معارف اسلامی به زبانهای مختلف سابقه درخشانی دارد، این بار به مناسبت پانصدمین سال اعلان مذهب تشیع به عنوان مذهب رسمی ایران کلیات آثار شاه اسماعیل صفوی را در برنامه نشر سالانه خود قرار داده است. این اثر که با تلاش ارزشمند جناب آقای رسول اسماعیل زاده از روی نسخ موجود در موزه‌ها و کتابخانه‌های جهان تحقیق و تصحیح شده است و برای اولین بار منتشر می‌گردد، علاوه بر ویژگی‌های علمی و تحقیقی دارای ویژگی‌های هنری و تزئینی است که توسط هنرکاران این مؤسسه به انجام رسیده است. شایان ذکر است که علاوه بر نسخه‌های خطی شناسائی شده از دیوان شاه اسماعیل خطائی در جهان، برای اولین بار از وجود دو نسخه خطی دیگر تحت عنوان نسخه کتابخانه ملی تبریزی و نسخه شیخ صفی موجود در بخش اسلامی موزه ملی ایران آگاهی حاصل شد و پس از مطابقت با این دو نسخه نفیس آماده چاپ و به شکل حاضر از طرف این مؤسسه منتشر گردید و بدین ترتیب در دسترس فرهنگ دوستان و ادب پروران و خادمان علم و دین کشورمان قرار می‌گیرد.

مقدمه:

اللّٰهين آديله

اسلام، ايران و خصوصيله آذربايجان تاريخينده- سياسي، اجتماعي، ديني و ادبي تاريخينده شاه اسماعيل صفوي نين مهّم و تاثيرلى يثرى واردير. صفوي سلالهسى نين قوروجوسو اولان "شاه اسماعيل" و داها دوغروسو "شيخ اسماعيل" جدّى "شيخ صفى الدين اردبىلى نين" ياراتديغى صوفيزم- شيعيزم مفكوره سيني نه اينكى خانقاه چرچيوه سينده و حصاريندا محدودلاشديرمادى، ائلجه ده بونا سياسي دوشونجهنى قاتاراق يئنى بير حاكميت قورومونون ايدئولوژى بناسيني قويدو. او دارالارشاد مكتى نين مريدلريندن تام باجارقلا و مهارتله دؤيوشگن و قورخماز قهرمانلار مئيدانا گتيردى كى، آن مدت عرضينده بؤيوك ايشلر گؤردولر. شيخ اسماعيل صفوي نئجه خصوصيته مالكدير. او بؤيوك سركرده اولاراق باشينا توپلادىغى قيزيلباش دؤيوشچولرى و مجاهدلرى واسيطه سيله عظمت و احتشاميني الدن وئرن ايران اؤلكه سيني يئنى دن برپا ائديب قوراراق دره بىليگه، قارما- قاريشيقلوغا و سياسي- اجتماعي آنارشيزمه سون قويدو. او دارالارشاد مكتى نين يگانه مرشدى و شيخ صفى نين يادگارى اولاراق و هابئله اهل بيت(ع)- ين ايزله ييجيسى اولماقلا شيعه مذهبىنى ايراندا رسمى

اعلان ائتمگه، شیعه فقهینه، کلامینا و دیگر شیعه علملری نین گئیشلمه سینه، اؤیره نیمله سینه بؤیوک میدان یاراتدی. تکجه اونون بو ساحه ده گۆردگو ایشلرین نتیجه سینده شیعه عالیملری دنیانین مختلف یئرلریندن، او جمله دن لبناندان ایرانا کۆچرک شیعه فقهی نین پارلاماسینا سبب اولدولار. لبنانلی عالیم جعفر مهاجرین عرب دیلینده یازدیغی «الهجرة العاملیه الی ایران فی العصر الصفوی» کتابیندا بو عالیملرین حقیقنده اطرافلی دانیشیر و صفویلرین بو ساحه ده کی خدمتلرینی دقیق خاطرلادیر. ایران اسلام جمهوریتی نین رهبری آیه الله خامنه ای حضرتلری ده آیری- آیری وقتلرده، خصوصیه اردبیل سفرینده و هابئله ملا احمد مقدس اردبیلی کنگره سینه عائد دانیشیقلا ریندا صفویلر حقیقنده و اونلارین بو ساحه ده کی خدمتلی حقیقنده دوزگون، دهیرلی و یئرلی گۆروشلری ایرهلی سورموشدور. بیز رهبرین سۆزلرینی ملا احمد مقدس اردبیلی نین عقائدالاسلام کتابی نین مقدمه سینده درج ائتدیگیمیز اوچون بورادا تکرار درج ائتمگی لازم گۆرموروک.

اوچونجو خصوصیت ایسه شیخ اسماعیلین ادبی شخصیتی دیر. او بؤیوک بیر دیوان باغلایاراق آذربایجان دیل و ادبیاتیندا یئنی بیر مرحله نین باشلانماسینا سبب اولموشدور.

البته بیز اونون بو ساحه لرده کی ایشلرینی یئرینده گئیش آچیقلا یا جاغیق، بو اوچ خصوصیتی خاطرلایماقدان مقصدیم اودور کی، اوخوجولارین نظرنی باشقا بیر مؤصوعیا جلب ائتمیش اولام. اودا "شاه اسماعیل" حقیقنده بو گونه قدر ضدیتلی یازیلار، گۆروشلر و داها دوغروسو علیهینه یوردولون تبلیغات دیر. خصوصیه تاریخیمیزده و ادبیاتیمیزدا بؤیوک رول ایفاء ائدن بو کیمی شخصیت باره سینده بو گونده ده ایستر ایراندا، ایستر آذربایجان جمهوریتینده، ایسترسه ده ترکیه ده ضدیتلی و انصافدان اوزاق گۆروشلر ایرهلی سورولور. بعضیلر ایران دولتینی یئنی دن

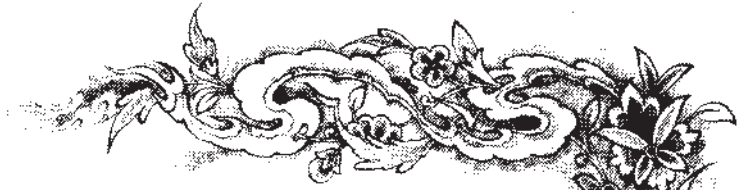
برپا ائديلمه سيندن ناراحت ديرلار؛ بعضى لر شيعه مذهبى نين رسمى اعلان ائديلمه سيندن باغيرلارى چاتلاير، بعضى لرى "شاه اسماعيلين" آذربايجان ديلىنه خدمت گؤستمه سيندن اينجىكلى اولوب گؤزلرى بونو گؤتورمور و شاعرليگىنى دانماق مقصدينه ديرلر.

منجه بۇ يوك آدامين ائله بۇ يوك دوشمنى اولار. اولسون، ضرر يوخ. آما بيز گئوچكلره گؤز يوما بيلمه ريک. بو گون ايران اؤلكه سى بۇ يوك شيعه اؤلكه سى كىمى دونيادا موضوع بحثدير. شيعه مذهبى ايرانين رسمى مذهبى دير و آذربايجان ديلى ده اؤز منليگىنى ايتيرمه ميش، اوميديميز حقه واركى، گونو-گوندن ده چيچكلنه چكدير.

بيز بورادا "شاه اسماعيلين" سياسى حركتلىرىنى اساسلانديرماق و توجه ائتمك مقصدينه دئيلىك. نه بورا اونون يئريدير و نه ده منيم ايشيم. آما تاريخى سندلردن اله گلن معلوماتا گؤره بعضى لرين تبليغاتلارينا رغماً شاه اسماعيلين ايراندا شيعه مذهبىنى رسمى اعلان ائتمه سى تگجه سياسى خاراكتئر داشيمير، اصلينده شاه اسماعيل شيعه ليگه اينانميش و اهل بيته دريندن محبت بسله ين بير شخص ايميش و اونون بو ايشى ده اعتقاديندان ايره لى گلميشدير. ديگر طرفدن «ادوارد براون» ين نظرينه رغماً شاه اسماعيلين قلمى نين تاثيرى قليجى نين تاثيريندن درين ايدى. بو گون نه اينكى آذربايجان ادبياتى، بلكه ده آنا طولى ده شيعه چي ليك ادبياتى و مرثيه ادبياتى شاه اسماعيله دايانير.

بو باخيمدان شاه اسماعيلين دورومو اورتا آسيادا خواجه احمد يسوى نين دورومونا چوخ اوخشارليغي وار. اونا گؤره كى، خواجه احمد يسوى اورتا آسيادا صوفيزمين بينوره سىنى توكوب بير مکتب ايجاد ائتديگى كىمى^(۱)، شاه اسماعيل ده صوفيزم- شيعيزم حركاتىنى شيعه عرفانى ايله

۱- خواجه احمد يسوى. ديوان حكمت، مصحح رسول اسماعيل زاده، الهدى نشرىاتى. تهران- كتابين

یروغور اراق ادبیاتدا یئنی بیر مرحله نین انکشافینا سبب اولدو. نه اینکی بیر چوخ شاعرلر و عاشقلار اونا نظیره لر یازدی، حتی اونون آردینجا آنا طولیده "خطائیلر" آدلی بیر مکتبده میدانا گلدی^(۱). تأثیر او قدر گوجلو ایدی کی، اونون دالغالاری موسیقی صنعتینی ده اؤز بو تأثیری آلتینا آلدی و تاریخ علملری نامزدی ز. ابراهیموفون یازدیغینا گۆره عاشیق هاوالاری سیراسینا "شاه خطائی" هاواسی دا علاوه اولوندو.^(۲)

جناب جعفر مهاجر قید ائتدیگیمیز اثرده همین مسئلهیه اشاره ائدرک یازیرکی، «براون ترهزی نین بیر گۆزونی گۆرموشدور، او بیرری گۆزوندن غافل اولموشدور. انصاف بودورکی، حقیقتاً اسماعیلین قلمی نین تأثیری دانیلماز دیر. او تورک دیللی بیر شاعر اولوب "خطائی" تخلص ائدرک اؤز فکر و دوشونجه سینین شعرلرینده عکس ائتدیرمیشدیر و بونولا اؤز تعلیملرینی قلمی نین گوجو ایله ائله یایدی کی، هئچ قیلیجی اورالارا چاتا بیلمدی»^(۳). هر حالدا صفویلر سلسله سی نین تمل داشینی قویان شاه اسماعیل خطائی نین ادبیات، سیاست و دین تاریخیمیزده مهم رول ایفاء ائتدیگی دانیلماز دیر.

بیز بیرینجی دفعه اولراق شاه اسماعیلین ایراندا کلیاتینی چاپا وئریک و بیر چوخ مسئله لری نظره آلاراق قیسا اولسادا بو سلاله و شاه اسماعیلین شخصیتی نین مختلف یؤنلری و اثرلری حقیقنده معلومات وئرمگی اوخوجو کوتله سی اوچون دهیرلی گۆروروک:

1. S,ah Ismail HATAYI. Ibrahim Aslanoglu. Der yayinlari. Istanbul- 1992. c.h-333.
۲- شاه اسماعیل خطائی. باکو ۱۹۴۶- آذربایجانین ایران ایله مننی علاقه جمعیتی نین نشریات- مقدمه ص ۳۱.
۳- ولکن بما ان براون قد وضع القلم فی احد کفتی المیزان، فان من الانصاف ان نقول ان قلم اسماعیل قد ترک اثرأ لایمکن تجاهله. کان شاعراً بالترکيه، بتخلص- «خطائی» عبر عن افکاره، والعقیده التي آمن بها بلغة تحرك القلب و انتشرت تعالیمه حيث لم یصل سیفه.
جعفر المهاجر. الهجرة العاملیه الی ایران فی العصر الصفوی. دارلروضه. بیروت. ۱۹۸۹ ص ۲۳.

شاه اسماعیلدن اول ایرانین وضعیتی

ایرانین سیاسی و اجتماعی وضعیتی ایلخانلی لار دؤرونده چوخ گرگین ایدی. مرکزی بیر دولت اولمادیغینا گؤره اؤلکه ده دره بیگلیک و پراکنده لیک حکم سوروردی و هر منطقه ده بیر حکمدار مئیدانا گلیمیشدی. خراساندا تیمورون اوشاقلاری، آذربایجاندا قارا قویونلور، آغ قویونلور، خوزستاندا مشعشعی دولتی، شیروان بؤلگه سینده شیروانشاهلار حاکمیتده ایدی. منطقه لرین حاکمی آز مدت عرضینده یئرلرینی باشقا حاکملره وئریدی لر کی، سونرالار اسماعیلین گوجو ایله بو آنارشیزم و هرکی-هرکینه لیک سونا چاتدی.

اؤلکه نین بئله بیر وضعیتی نده شاه اسماعیلین اولو بابالاری یاشاییردی لار. صفوی نسلی تاریخ ساحه سینده حاجی کمال الدین عربشاه ایله ظاهر اولموشدور. و ۱۱۷۴ هـ عربستاندان گلیب اردبیلده یئرلشدیگی سؤیله نن فیروز شاهین سید اولماسی و شجره نامه سینده، اونون باباسی شرف خان، سیرا ایله حسن، محمد، ابراهیم، جعفر، محمد، اسماعیل، محمد، احمدالعربی، ابو محمد قاسم، ابوالقاسم حمزه واسیطه ایله یئددینجی امام موسی کاظمه گندیب چاتماسی ادعا اولونور.

فیروز شاهدان سونرا گلن اردبیل شیخ لری نین دئمک سون اوجو اسحاق اوغلو صفی الدینه دایانیر. باخمایاراق، بو سلاله نین سیدلیگی آنجاق بیر ادعا کیمی قیمتلندیرلمیشدیر و فاروق سومئین^(۱) یازدیغینا اساساً فیروز شاهین سیدلیگی چوخ اوزاق بیر احتمال اولدوغونو نظره آلاراق چوخ گمان کی، بو نسلی مقدس لشدیرمک مقصدیله بو جریان آغیزلارا سالینمیشدیر^(۲).

حاجی کمال الدین عربشاهی اوغلو اولان صفی الدین اسحاق ۳ یا ۱۲۵۲ میلادی و ۶۵۰ هجریده اردبیلین کلخوران کندینده آنادان اولموش و بیر مدت

خلوتیه طریقتی نین شیخی اولان شیخ زاهد گیلانی نین یانیندا تعلیم گۆرموشدور. او گیلاندا شیخ زاهدین قیزی بی بی فاطمه ایله ائولندی و شیخ زاهد اؤلندن سونرا اونون یئرینده اوتوردی. آز مدت عرضینده شهرتی بیر چوخ یئرلری بوروین شیخ صفی نین زیارتینه نه اینکی عادی جماعات حتی بؤیوک دولت خادم لری او جمله دن امیر چوبان و سلطان ابوسعید کیمی شخصلرده گلیردی: فضل بن روز بهاتین "تاریخ عالم آرای امینی" اثرینده یازدیغینا گۆره اولجایتو سلطانیه شهرت نین آچیلش مراسیملری نین بیرینه شیخ صفی نی ده دعوت ائتمیشدیر. آما شیخ قوجالیغینا گۆره او مراسمه اشتراک ائده بیلمه مه سینه گۆره عذر ایسته میشدیر. شیخ صفی ۷۳۵ هجریده حج سفریندن گلندن بیر نچه گون سونرا ۸۲ یاشیندا وفات ائتدی و اردبیلده بو گون شیخ صفی بقعه سی آدلانان بیر مزاردا دفن ائدیلدی. اوندان سونرا ۷۰۴- ده آنادان اولوب ۷۹۴ ایله ۹۰ یاشیندا وفات ائدن شیخ صدرالدین آتاسی نین یولونو داوام ائدیر. اوندان سونرا خواجه علی سیاهپوش صدرالدین یئرینده اوتورور. بو شیخین وقتینده توپال تیمور اردبیلده خانقاهدا خواجه علی ایله گۆروشور. خواجه علی تیموردان آنجاق سونرالار بو خاندانین آناتولی ده نفوذ ائتمه سینه سبب اولان تورک اسیرلرین آزاد بوراخماسینی ایسته میشدیر. خواجه علی ۸۲۲- جی ایله حج سفریندن قاییدار کن بیت المقدسه وفات ائتدیکده او غلو شیخ ابراهیم یئرینده اوتوردو. و ۱۹ ایل اردبیلین دارالارشادیندا مریدلری نین معنوی ایشلرینه یئتیشدی.

شیخ ابراهیم اؤلندن سونرا شیخ جنید خانقاه تختینه چیخدی. او زمان آذربایجاندا حاکمیتده اولان جهانشاه قارا قویونلو شیخ جنیدین تابعلری نین چوخلوغوندا قورخویا دوشوب شیخ جنیدی اردبیلدن چیخاتدیردی. شیخ جنید اؤز طرفدارلاری ایله بیرلیکده اردبیلدن چیخاراق آناتولی بؤلگه سینه حرکت ائتدی. اونون بو حرکتی اردبیل خانقاهی نین سیاسته اوز گتیرمه سی کیمی قیمتله نیر. بوندان سونرا خانقاه قارا قویونلو حکومتینه قارشو دوردو.

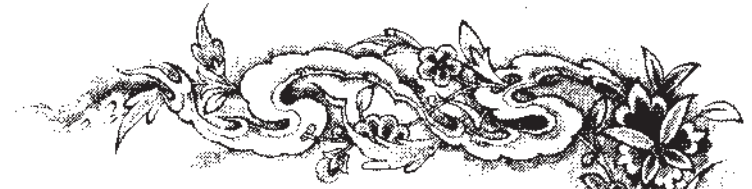

شیخ جنید "قارامان" منطقه‌سینده یئرلشیب شیعه‌لری باشینا توپلایاراق او گونه قدهر شیعه‌لیگینی گیزلی ساخلایان شیخ او گوندن اعتباراً اۆز مذهبینی آشکار ائتدی و بئله‌لیکه شیعیزم- صوفیزم حرکاتی‌نین تمل‌داشی قویولدو. سونرالار اورادا سُنّی بیر عالیمله سؤزه گلیب اورادان چیخب "سوریه" اۆلکه‌سینه یؤنلدی. بیر مدت سونرا طرفدارلارینی توپلایاراق ۸۶۰- دا مسیحی حکومتی اولان طرابوزانا کفره قارشى جهاد آدیله هجوم ائتدی. او غالب گلمه‌سه‌ده اوزون حسن آغ قویونلو ایله علاقه‌یه گیره بیلدی. بونونلا شیخ جنید "دیار بکره" گلیر و اوزون حسنین باجیسی خدیجه بگیم ایله ائوله‌نیر. "دیار بکر" ایله طرابوزانین مناسبت‌لری یاخشى اولان بیر دورده اوزون حسن طرابوزان حاکیمی‌نین باجیسی «کورا کاترینا» ایله ائوله‌نیر. بو وصلتین نتیجه‌سی اوچ قیز اولور کی، سونرالار اونلارین بیری شیخ جنیدین اوغلو شیخ حیدرین آروادی، یعنی شاه اسماعیلین آناسی اولور.

شیخ جنید تزهدن اردبیله قاییدیر و آن مدتدن سونرا اون مین نفر سیلاحلی قوه‌ایله کفره قارشى جهاد آدیله قافقازا یوگورور. او شیروان حاکیمی خلیل سلطانلا دؤیوشده مغلوب اولور و اؤلور. بو دؤنه شیخ جنیدین اؤلومندن بیر آی سونرا دنیا یا گلن و ۹- ایل داییسی اوزون حسنین یانیندا بؤیوین شیخ حیدر خانقاها رهبرلیک ائدیر. بو زماندا یعنی ۸۷۴- ده اوزون حسن قاراقویونلولارا، تیموریلره غالب گلره‌ک بوتون آذربایجانا حاکیم اولور و اردبیله گلرک "حیدر"ی شیخ‌صفی‌نین خانقاھینا رهبر تعیین ائدیر. بوندان سونرا خانقاھ جدّی‌لشیر. حیدر اوزون حسنین "کاترینا" دان اولان قیزی "مارتا" ایله ائوله‌نیر کی، اوندان سلطان‌علی، [شاه] اسماعیل و ابراهیم آدلی اوچ اوغلو اولور.

حیدر "خلیفه" آدی ایله بیر چوخ شخصلری مختلف یئرلره نماینده کیمی گؤنדרه‌رک بؤیوک بیر قوه توپلایا بیلدی. هم ده خانقاھ مریدلری اوچون اون ایکی شیرینی اولان قیرمیزی بیر بؤرک ده دوزلندی کی، بو بؤرکو قویانلارا

عثمانلار قیزیلباش دئییردیلر.

شیخ حیدر شیروانشاهدان انتقام آلماق مقصدیله قافقازدا بیر نئچه عملیاتا گئچدی.

آتاسی اوزون حسنین یئرینده اوتوران سلطان یعقوب شیخ حیدرین بو عملیاتلاریندان واهمه ائدیپ شیروانشاها یاردیم ائتدیگده حیدر مغلوب اولوب معرکهده اولدی. بو، خانقاه اوچون، هابئله قیزیلباشلار اوچون آغیر ضربه ایدی. قیزیلباشلار مغلوب اولدی، آمما داغیلمادی.

خانقاهین سیاسی ایشلره قوشولماسینا بیر چوخلاری اعتراض ائتسه یدیله اونلار اؤز ایشلرین توجیه ائدیردیلر. نئجه کی شاه اسماعیل شیک خانایازدیغی مکتوبدا سیاسی حرکتلری نین مقصدینی شیعه لیگی یایماق بیلدیریر.

حیدرین اؤلمه سی ایله اونون اوچ اوغلو فارسین اصطخر قلعه سینده دوستاق ائدیله. دؤرد ایمل یاریم اورادا دوستاقدالیر و بو دؤرد ایمل عرضینده آغ قویونلورلارین وضعیتیه ییشیلیر. سلطان یعقوب اولور و بایسنقرله نوه سی رستم آراسیندا توقوشمالار باش وئریر. رستم غالب گلیر و ۸۹۷- ده تبریزده تخته چیخیر و اردبیل شیخلری نین نظرینی جلب ائتمک مقصدیله سلطانعلی و قارداشلارینی آزاد ائدیر و سلطانعلینی تبریزه گتیریر.

بو ایش صفویلرین خئیرینه تمام اولدی و رستم بوندان قورخویا دوشدی. سلطانعلی ده بونو دویوب اردبیله قاچمالی اولدی، آمما اونو تعقیب ائدن رستمین آداملاری اونا آمان وئرمه ییب یاری یولدا اونونلا دؤیوشه رک اونو اولدوردوتدو. معاصر رمان یازچیسی عیسی نجات قیزیلباشلار آدلی رمانیندا بو آجینا قالی صحنه نی چوخ جانلی شکیلده یارادیر. چونکی تپه نین آرخاسیندا دؤیوشو یاخیندان ایزله یین سلطانعلی نین قارداشلاری یعنی شاه اسماعیل و ابراهیم، قارداشلاری نین چوخ آجینا قالی شکیلده

اۆلدورولمه سینی گۆره رک اونا یاردیم ائده بیلمه مه لریندن باغیرلاری چاتلا بیردی. بئله بیر دهشتلی صحنه هر بیر انسانی ناراحت ائدر، عۆمور بویو ذهنیندن سیلینمز.

عالیملرین یازدیغینا گۆره سلطانهلی ایکی قارداشینا اردبیله چاتدیرماق اوچون یاخین دوستلاریندان بیرینه تاپشیر میشدی.

هر حالدا یئددی یاشیندا اولان اسماعیل اردبیله چاتیر و بیر مدت گیزلی یاشاییر و تهلوکه دن آماندا قالسین دئییه لاهیجاندا شهرین حاکیمی "کارکیا" میرزه نین یانیندا قالیر. آغ قویونلو حاکیمی اسماعیلی آختاریر و لاهیجان حاکیمینی هده له بیر. لاهیجان حاکیمی اسماعیلی بیر سبده سالاراق بیر آغاجدان آسیر و سونرا حاکیمین نماینده لری قارشسی سیندا آند ایچیرکی، اسماعیل لاهیجان تورپاغیندا دئییلدیر. او، بئله لیکله اسماعیلی قورتولور. اسماعیل ۹۰۵- جی ایله قدر لاهیجاندا قالیر دینی و علمی و حربی تحصیل آلیر و سونرا اردبیله قاییدیر. طرفدارلاری نین مصلحتی ایله گورجوستان کافرلرینه قارشسی ساواشماق مقصدینه گلن اسماعیل بیر داها جنید و حیدرین یولونو ایزلمک فکرینه دوشور. آما بو ساواش اوچون آغیر گوج لازیمدیر. اسماعیل آز مدت عرضینده چوخ دؤیوشچو توپلایا بیلدی. آناتولی دان، آذربایجان دان اونون مریدلری دسته-دسته اونا قوشولور، سیلاحلانیر دیلار. استاجلو، شاملی، ذوالقدر، افشار، قجر، وارساق، قاراداغ صوفیلریندن یئددی مین دؤیوشچو حاضیرلانمیشدی. اسماعیل قیزیلباشلارلا بیرلیکده ۹۰۶- دا ارنجانان شیروانا دوغرو حرکت ائتدی، شیروان حاکیمی فرخ یسار ایگیرمی آلتی مین نفر دؤیوشچو ایله اسماعیلین قارشسی سینا چیخدی. دؤیوشده، فرخ یسار اۆلدورولدی و اسماعیل غالب گلدی.

۹۰۷- ده شیخ اسماعیل آغ قویونلو الوند میرزه ایله دؤیوشده اونا غالب گلرک آذربایجاندا اونون الیندن چیخارتدی و صفویلر دولتی نین

يارانماسينا زمينه ياراتدى. اونون عقیده اوزوندن جان- دلدن دۇيوشن و جانفشانلىق ائدن دۇيوشچولرى سبب اولدى كه ۱۵ ياشيندا بير جوان بۇيوك بير دولتى يارادا بيلسين. اونون بيرينجى ايشى تيريزى پايتخت سنچرهك شيعه ليگى رسمى مذهب اعلان ائتمه سى ايدى. بونولا اوزون مدت تقيه ده قالان شيعه لر اوز مذهب لر ينى آشكارا چيخارا بيلديلر. شيعه ليگين رسمى مذهب اعلان ائديلمه سى ايله هيچ بير غيرعادي حادثه باش وئرمه دي. باخما ياراق كى، بير دسته شاه اسماعيلى مختلف اتهاملارلا اتهاملانديريرلار. آما مورخ لر ين يازديغينا گوره آيدينلاشيركى، تيريزه سنى لر ين اولماسينا باخما ياراق شيعه لر ده ياشايردى. هابئله اردبيل صوفيلر ين بعضيسى ۱۲ اماما اعتقاد ائدن سنى اولدوقلارى دا تاريخده قيد ائديلميشدير. آما شاه اسماعيل ين تيريزه اؤلدوردو يو آداملار سنى ليك اوزوندن دئييل، عكس ينه سياسى قهر يه اوزوندن ايدى. هم ده دۇيوشده اؤلدورولموش آتاسى، باباسى و قارداشى بابت يندن آغ قويونلور دان چوخ كينلى و اوره گى يارالى ايدى. هم ين سببه گوره ده بير چوخلار ينى قيرماقلا اوره گى سويويا بيلردى. نئجه كى ۹۱۱- جى ايلده شيخ حيدر ه قارشى دۇيوشده اشتراك ائدنلر ين هاميسى نين اؤلدورولمه سينه فرمان وئردى. بونون شيعه ليك و سنى ليك مسئله سينه هئچ ده دخلى يو خدور.

باشقا بير طرفدن تاريخدن اله گلن معلوماتا اساساً تيريز اهالي سى نين چوخو سنى اولماسينا باخما ياراق شاه اسماعيل شيعه ليگى رسمى مذهب ائتمه سيندن چكىنمه دي و هده- قورخو گلرك شيعه ليگى رسمى مذهب اعلان ائتدى.

شاه اسماعيل ين بو ايشى تكة سياسى مقصد داشيميردى. او دريخدن شيعه ليگه اينانير و شيعه ليگى يايماق اوچون و اونون بوتون يۇنلر ينى گئنيش لنديرمك و يان- يۇره سيني بركيتمك اوچون ايكي اساس ايش ده گۇرملى ايدى.

بیری شیعه‌لیگه و شیعه فقهینه عائد کتابلاری نشر ائتمک، دیگر ایسه شیعه فقیهلری و عالیملری تربیه ائتمک ایدی. بو ایش وقتی ایله تبریزده چوخدا آسان دئییلدی.

آما چوخ چکمه‌دن عراق و لبنانین شیعه عالیملری ایرانا کۆچرک بو ایش ده یئرینه یئتیریلدی و یئددی یوز ایل عرضینده شیعه‌لیکلرینی تقیه ائدرک گیزلتمیش اولان ایران شیعه‌لری ایشیق اوزی گوروب اؤز مذهبلیرینی آشکار ائده بیلدیلر.

تبریزده رسماً حاکمیتینی اعلان ائدن اسماعیل تکجه بیر شیخ کیمی دئییل هم ده شاه کیمی مطرح ایدی. او صوفیزم- شیعیزم دنیا گوروشو اساسیندا قیزیلباشلار حاکمیتینی قورموش و چوخدا موفق اولموشدو. اونون اطرافینا توپلاشانلار ایدئولوژی باخیمیندا دا شاها باغلی ایدیلر. شاه اسماعیل قیزیلباشلار آراسیندا توره‌تدیگی اینامدان اؤز سیاستلری نین حیاتا کئچیریلمه سیندن سون درجه‌ده استفاده ائده بیلدی. اونون سیاسی موفقیتینه بو یئتر کی ساوادسین، ساده آداملاردان آز مدت عرضینده باجاریقلی حاکملر و دؤیوشچولر تربیه ائده بیلدی.

عالیم ابراهیموفون یازدیغی کیمی، "یالنیز داهی بیر انسان یاری کۆچری حیات سورن بو سواریلردن، شهرلیلر و زراعت مشغول اولانلاردان حقیقی بیر دولت تشکیل ائده بیلردی"^(۱).

هر حالدا شیعه‌لیک اصولو اساسیندا و یا ان آزی شیعه‌لیک شعاری ایله مئیدانا گلن و کئچمیش عنلمت و احتشامینی تزدن اله آلیب گونو- گوندن انکشاف ائتمکده اولان قیزیلباشلار حاکمیتی قونشو عثمانلی امپراتورلوغونا ضررلی اول بیلردی. هم ده عثمانلی تورپاغی نین معین حیصه‌سی اولان آناتولیده یاشایانلار دریندن اردبیل دارالارشادی نین تأثیری آلتیندا ایدیلر. بو ایسه عثمانلی حاکیمی سلطان سلیمی قیدیقلا ندیریردی. او قولاغی نین

دیبینده باشقا بیر امپراتورلوقون، خصوصیه دین و ایمانا دایانان امپراتورلوقونون مئیدانا گلمه‌سینه ناراحت ایدی. دیگر طرفدن او ایران و مصره طرف یورو یوب تورپاقلارینی گئنیشلندیرمک فکرینه ده دوشموشدی. سلطان سلیم ۹۲۰ جی ایله مصره هجوم اندرک مصیر، حجاز، سوریه و حتی شریف حرمین - نی اؤز الینه کئچیره بیلدی.

سلطان سلیم صفویلری داها چوخ تهلوکه‌لی گؤروردو. اونا گؤره کی صفوی تبلیغاتچی لاری رسماً شرقی آناتولودا تبلیغاتلا مشغول اولور و عثمانی لار اوچون خطرلی ایدیلر. دیگر طرفدن عثمانلی نین اؤز ایچینده ده صفویلره محبت بسله‌ین بیر چوخ شیعه یاشاییردی. سلطان سلیم بو ایکی مسئله‌نی نظره آلاق ایکی جبهه‌ده یعنی مصیر و آذربایجان جبهه‌سینده دؤیوشمگی چتین گؤروردو و بو پروبلئمی حل ائتمک اوچون مسئله‌نی ایچریدن بیر یانلیق ائتمک فکرینه دوشدو. بو اساسدا ۴۰ مین نفره یاخین صفویلره طرفدار اولان شیعه‌نی قیردی و بونولا یاناشی شاه اسماعیلین علییه‌نه شایعهلر تۇرتمگه، تهملر، بهتانلار آتماغا باشلادی و حتی بعضی عالیملردن ده شیعه‌لرین کفرونه دایر حکم آلدی و صفویلره قارشى دؤیوشمگی سنی لیگی مدافعه ائتمک کیمی قیمتندیره رک خلقین رغبتینی قازانماق ایسته‌دی. (چوخ احتمال کی، تاریخده شاه اسماعیلین علییه‌نه یازیلان بعضی یاراماز ایشلرده بو شایعهلر و تهملردن اولسون).

هر حالدا سلطان سلیم یوخاریدا دئدیگیمیز شکلیده منظم توپ-توفنگه صاحب اولان قشونلا شاه اسماعیله قارشى هجوم چکدی و نهایت چالدران بؤلگه‌سینده قیزیلباشلارلا و داها دوغروسى ایران اوردوسو ایله سلطان سلیم قوشونو قارشى-قارشىیا گلدی. آغیر بیر توقوشمانین نتیجه‌سینده هر باخیمدان آز اولوب آنجاق یوکسک قهرمانلیق احوال-روحیه‌یه مالک اولان ایران اوردوسو مغلوب اولدو و عثمانلی قوشونو آذربایجانى و ایرانین پایتختی تبریزی الینه کئچیردی.

چالديران دۇيوشو آغير و ساغالماز بير يارا كيمي ايرانين و خصوصيله آذربايجاتين اوره گينده قالدی. بو دۇيوشده ايران قوشونون سايبی ايگيرمی مين نفر و عثمانلی قوشونون سايبی يوز ايگيرمی مين نفر قيد اولوب. هم ده دۇيوش چوخ نابرابر شرايطده، يعنی عثمانلی لار توپا مجهز اولراق سيلاحلاری تکجه قيليج اولان قيزيلباشلارا عرصه نی تنگ ائتديلر.

چوخ نأسف کی، بو گون بيردسته نانکور و منليگينه ياد قالان شخصلر چالديران دۇيوشونو باشقا تهر تحليل ائدرک شاه اسماعیلی قيناييرلارکی، گویا بۇيوک تورک دنياسی نين رهبري سلطان سلیمه شاه اسماعیل قيليج چکمیشدیر.

بير حالدا کی، بو قيليج چکن شاه اسماعیل یوخ سلطان سلیم ایدی. گۇره سن چالديرانا و تبریزه کیمی باسقین ائدن سلطان سلیم اشغالچی تانینمایدیر، یوخسا چالديراندا آن نفراتلا تورپاغینی مدافعه ائدن شاه اسماعیل؟! چالديران ایران تورپاغینداير و سلطان سلیم ایران تورپاغینا باسقین ائدرک شاه اسماعیلین اوستونه یوگوردو.

يازیچی ابراهیموف یازیرکی، سلطان سلیم ایران و آذربايجانی آلماق و شاه اسماعیلی آرادان آپارماق مقصدیله هجوم کئچدی. عالیم یازیرکی: «غریده کی موفقیتلردن مست اولموش تورکیه سلطانلیغی شرقده بابلستانا سوخلاراق قافقازی، آذربايجانی، ایرانی، مصری و عربستانی اؤز حاکمیتی آلتینا آلماق و بو اؤلکه لردن گئچن کاروان تجارت یوللارینی اله کئچیرمک نیتینه دوشموشدو. دیگر طرفدن صفوی دولتی نین عمله گلمه سی، اونون یاخین شرقده کی موفقیتلری تورکیه سلطانلیغینی برک ناراحت ائدیر و تشویشه سالیردی. قیزیلباش حرکاتی نین کیچیک آسیایه سرایت ائتمه سی ده عثمانلی سلطانلیغینی آن ناراحت ائتمیردی، اودورکی، حدسیز درجه ده حاکمیت پرستلیگی، رحمسیزلیک و مستبدلیگی ایله مشهور اولان سلطان سلیم ۱۵۱۲ - جی ایلهده تورکیه ده حاکمیت باشینا کئچدیکدن سونرا

صفویلرله اوللرده باغلانمیش صلح معاهده‌سینی پوزور و صفوی دولتینه قارشى مبارزه‌یه باشلايیر. سلطان سلیم اسلامیتی مدافعه ائتمک پرده‌سی آلتیندا و صفویلر دولتی‌نین دین دوشمنی اولدوغو حقیقنده شایعه‌لر یایماقلا اؤز استیلاچی سیاستینی گیزلتمگه چالیشیردی. تاریخچیلر دئییرلرکی، سلطان سلیم بو بهانه ایله شاه اسماعیل آخرینه چیخماق، آذربایجانی و ایرانی فتح ائدیپ دولتینه قاتماق مقصدینی گؤدوردو.^(۱)

دیگر طرفدن تاریخچی‌لرین یازدیغینا گؤره و تاریخی سندلره اساساً سلطان سلیم بیر چوخ مکتوبلار یازاراق شاه اسماعیل و شیعه‌چیلیگه اهانت ائتمیشدیر. شاه اسماعیل سلطان سلیمین دؤرد تند و اهانتلی مکتوبونا قارشى آنجاق بیر ملایم مکتوب یازمیشدیر. الده اولان بو مکتوبلار اونو گؤستریرکی، شاه اسماعیل چوخ چالیشمیشدیرکی، اورتادا اولان اختلافلار دؤیوشه گتیریب چیخارماسین، آما چوخ تأسف کی، سلطان سلیم شاه اسماعیلی و شیعه‌لیگی آرادان قالدیرماق فکرینه دوشموشدو. شاه اسماعیلین چالیشمالاری ایسه دهاا بره بیتیرمدی و دؤیوش رجب آیی‌نین ایکسی ۹۲۰ جی ایلده رسماً باشلاندى و ۱۴ گوندن سونرا عثمانلی اوردوسو تبریزی اشغال ائتدی.

الته بو غلبه اوزون چکمدی. سلطان سلیم تبریزده قالا بیلمه‌دی. عثمانلی‌لار کافرلرله دؤیوشمگه دهاا جدی و دهاا کؤنوللی بیر اوردو کیمی شهرت قازانمیشدی‌لار. عثمانلی اوردوسوندا اولانلار تبریز اهالیسی‌نینده مسلمان اولدوغونو گؤردوکده، اونلارلا دؤیوشمگه تأسفله نیر و بوشالیردیلار. حتی تاریخی روایتلره اساساً قوشون آداملاری گنجه‌لر بیر مکتوب یازیب اوخ-کمانلا سلطان سلیمین چادیرینا توللایاراق سلطان سلیمین مسلمان قیرماسیندان شکایت‌لنمیشدی‌لر. بو یازیلارین بیرینده بتله یازیلیمیشدی:

۱- شاه اسماعیل خطای آذربایجانین ایران ایله مدنی علاقه جمعیتی‌نین نشریات-باکو-۱۹۴۶